FIKIH FAALİYETİNE MÜFESSİRİN KATKISI: KÂSÂNÎ'NİN *BEDÂʾİʿU'Ş-ŞANÂʾİʿ* İNDE MÜFESSİR YORUMLARININ İZLERİ

Esat SABIRLI*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 01 Aralık 2025, **Kabul Tarihi:** 04 Haziran 2026, **Yayın Tarihi:** 26 Haziran 2026, **Atıf:** Sabırlı, Esat. "Fıkıh Faaliyetine Müfessirin Katkısı: Kâsânî'nin *Bedâʾiʿu'ş-Şanâʾiʿ*inde Müfessir Yorumlarının İzleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/2 (Haziran 2026): 1031-1052.

DOI: 10.33415/daad.1833341

❋ ❋ ❋

Öz

Tefsir ve fıkıh ilimlerinin birbirleriyle ilişkisi incelenirken genellikle tefsir usûlünün fıkıh usûlünden istifadeyle oluşturulduğu ve müfessirlerin, tefsir faaliyetlerinde bu usûle dayandığı dile getirilir. Buna bağlı olarak tefsir-fıkıh ilişkisinde fıkhın baskın bir karakter sergilediği ve bu ilişkide karşılıklı katkı sunma olgusunun daha ziyade fıkıhtan tefsire doğru bir seyir izlediği belirtilir. Bu yaygın kanaat genel olarak doğru olmakla birlikte fıkıh faaliyetine müfessirlerin sunduğu faydayı yeterince dikkate almaması bakımından eksiktir. İşaret edilen eksikliğin giderilmesine yönelik bir çabanın ürünü olarak kaleme alınan bu makale, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ* adlı eserinde Kâsânî'nin (öl. 587/1191) müfessirlerden aktardığı Kur'ân yorumlarının, onun fıkıh faaliyetine ne ölçüde ve hangi açılardan hizmet ettiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, fıkıh ve tefsir ilimleri arasındaki etkileşimin mahiyetine müfessirin fakihe sunduğu katkı açısından ışık tutmaktadır. Deskriptif ve analitik yöntemlerin kullanıldığı çalışma neticesinde ulaşılan bulgulara göre müfessirler, ortaya koydukları tefsir izahlarıyla fakihlerin fıkhî üretim süreçlerine çeşitli açılardan kayda değer katkılar sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Müfessir, Fıkıh, Kâsânî.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Konya/Türkiye, esabirli@selcuk.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7908-9527.

Contribution of Exegetes to Juristic Activity: Traces of Exegetes' Opinions in al-Kāsānī's *Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ*

Esat SABIRLI*

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 December 2026, **Accepted:** 04 June 2026, **Published:** 26 June 2026, **Cite as:** Sabırlı, Esat. "Contribution of Exegetes to Juristic Activity: Traces of Exegetes' Opinions in al-Kāsānī's *Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ*". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/2 (June 2026): 1031-1052.

DOI: 10.33415/daad.1833341

❋ ❋ ❋

Extended Abstract

The thematic diversity of the Qur'an has necessitated that exegetes (mufassirūn) draw upon knowledge developed within other disciplines. Within this context, one of the fields with which Qur'anic exegesis (tafsīr) most frequently interacts is jurisprudence (fiqh). In scholarly discussions on the relationship between tafsīr and fiqh, it is often emphasized that the methodology of tafsīr was largely derived from uṣūl al-fiqh, and that exegetes regularly relied on the explanations of jurists (fuqahāʾ) and mujtahidūn, particularly when interpreting legal verses (āyāt al-aḥkām). From this perspective, the flow of influence has primarily moved from fiqh to tafsīr, leading scholars to argue that jurisprudence has played a dominant and formative role. While this view is generally valid, it presents an incomplete picture by underestimating the contribution of exegetes to the development of legal reasoning.

This study address this oversight by examining how Qur'anic interpretations cited from exegetes in al-Kāsānī's (d. 587/1191) Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ contributed to his legal thought and methodology. The findings are expected to shed light on the nature of the intellectual exchange between fiqh and tafsīr—from the tafsīr perspective. Several reasons justify the selection of Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ for this purpose. First, al-Kāsānī was not an exegete and did not author an independent Qur'anic commentary. Although Carl Brockelmann attributed a work entitled Kitāb al-Taʾwīlāt to him, it has been established that this text actually belongs to the Sufi exegete ʿAbd al-Razzāq al-Kāshānī (d. 736/1335). Second, Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ is distinguished within the Hanafi furūʿ al-fiqh tradition for its highly systematic structure and methodological innovation, making it one of the most structured legal works of its time. A further reason for its selection is that

* Assistant Professor Dr., Selçuk University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, Konya/Turkey, esabirli@selcuk.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7908-9527.

no previous research has examined the exegetical citations in Badāʾiʿ al-Ṣanāʾiʿ in relation to their contribution to juristic reasoning.

The scope of this article is limited to exegetical interpretations that directly inform al-Kāsānī's legal analysis. Other Qur'anic discussions not connected to the exegetical tradition fall outside its boundaries. Both descriptive and analytical methods were employed, with the resulting data analyzed throughout the relevant sections. The study shows that al-Kāsānī drew upon exegetical interpretations in multiple ways throughout his treatment of legal issues. His use of tafsīr was not confined to determining the meanings of particular words or phrases but also extended to reinforcing Hanafi legal arguments against other schools, conducting intra-madhhab critique, clarifying the context of rulings through references to asbāb al-nuzūl, identifying abrogated verses, and resolving interpretive ambiguities. Nonetheless, the role of exegetical material in al-Kāsānī's legal reasoning appears largely explanatory and supportive rather than decisive. Moreover, his preference for collective attributions such as ahl al-tafsīr ("the scholars of exegesis") and ahl al-taʾwīl ("the interpreters") over individual names indicates that he prioritized widely accepted and established exegetical opinions within the established interpretive tradition.

Keywords: Tafsīr, Qur'an, Exegete, Fiqh, al-Kāsānī.

❋ ❋ ❋

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, mikro düzeydeki varlıklardan,[1] devasa kozmik bütünlüklere,[2] evrenin yaratılışından,[3] insanlığın varlık sahasına çıkışına,[4] tarihin farklı uğraklarındaki peygamberlerin tevhid mücadelesinden[5] varoluşun anlam ve amacına,[6] inançtan ibadetlere,[7] hukuktan ahlaka[8] pek çok konuda söz söyleyen son derece zengin muhtevalı bir kitaptır. Kur'ân'daki bu tematik çeşitlilikten dolayı müfessirler, tefsir faaliyetlerini gerçekleştirirken farklı ilmî disiplinlerin bilgi envanterine müracaat etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Nitekim geniş kapsamlı tefsir yazarları başta olmak üzere tarih boyunca pek çok müfessir, sarf, nahiv, belâgat ve iştikak gibi dil bilimlerinin yanı sıra kelâm, fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi İslamî ilimlerin, tarih ve coğrafya gibi sosyal bilimlerin, hatta jeoloji ve astro-

1 *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Yûnus 10/61; el-İnsân 76/2; el-ʿAlak 96/2.
2 el-Enʿâm 6/97; Yâsîn 36/38-40; Fussilet 41/37; en-Nahl 16/15-16.
3 el-Aʿrâf 7/54; el-Enbiyâ 21/30; Fussilet 41/9-12.
4 el-Mü'minûn 23/12-14; el-İnsân 76/2; Nûh 71/17; el-Kıyâmet 75/37-38; el-Hicr 15/28-29.
5 el-Enbiyâ 21/25; el-Mü'minûn 23/50; el-A'râf 7/59; el-Hud 11/50; el-İsrâ 17/2.
6 el-Mü'minûn 23/115; el-İnsân 76/2; el-Enbiyâ 21/16; el-Mü'minûn 23/51; el-Hac 22/5.
7 el-Bakara 2/; el-Mâide 5/6; el-Bakara 2/43; el-Mü'minûn 23/1-2; el-Hacc 22/77.
8 el-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/8; el-Nisâ 4/135; el-Bakara 2/177; el-Mü'minûn 23/8.

nomi gibi yer ve gök bilimlerinin ürettiği yorumlara tefsirlerinde yer vermiş, az veya çok bu disiplinlerden yararlanmıştır.

Tefsir faaliyetinin pek çok ilmî disipline müracaatla gerçekleştirildiğini gösteren bu durum, müfessirin ortaya koyduğu Kur'ân yorumlarının hangi ilmî disiplinlere hizmet ettiği sorusunu akla getirmektedir. Zikri geçen soruyu fürû-i fıkıh alanıyla sınırlandıran bu çalışma, yazarının uzunca bir zamandır zihninde dönüp dolaşan şu soruların cevabını aramaktadır: Müfessir, tefsirini yazarken fakihin görüşünden yararlandığı gibi acaba fakih de fıkıh faaliyeti sırasında müfessirin Kur'ân yorumuna müracaat etme ihtiyacı duymakta mıdır? Şayet duyuyorsa bu ihtiyacın yoğunluk düzeyi nedir ve hangi alanlarda kendini göstermektedir? Ya da söz gelimi, müfessirlerin icmâsı, fakihin gözünde fıkhî görüşleri destekleyici bir hüccet değeri taşımakta mıdır? Bütün bu sorular dolayımında müfessir, fakihin fıkıh faaliyetine katkı sunmakta mıdır?

İşaret edilen soruların cevabını arayan bu çalışma, müfessirlerin Kur'ân yorumlarının fakihlerin fıkıh faaliyetlerine ne ölçüde ve hangi alanlarda katkı sunduğunu tespit etmeyi amaçlamakta; bu çerçevede tefsir bilgisinin fıkıh literatüründeki dolaşımını, Hanefî mezhebinin fürû-i fıkıh alanındaki temel eserlerinden biri olan Kâsânî'nin (öl. 587/1191) *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'* adlı eseri üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Araştırma, müfessirin tefsir faaliyetinde fakihlerin görüşlerinden yararlanmasının tersine, fakihlerin hüküm istinbatı sürecinde müfessir yorumlarına başvurup vurmadığı, bu başvurunun yoğunluğu ve mahiyeti ile müfessir görüşlerinin fıkhî delillendirme sürecindeki işlevini somut veriler ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kâsânî'nin adı geçen eseri incelenirken tefsirle ilgili bazı kavramların ya da anahtar kelimelerin, eserin dijital ortamdaki versiyonunda taranması yerine kitabın elimizde bulunan Dâru'l-Hadîs baskısı[9] baştan sona okunmuştur.[10] Elde edilen veriler deskriptif ve analitik yöntemler birlikte kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda deskriptif yöntem, çalışmanın ilerleyen kısmında yer verilen tablodaki verilerin tespiti ve bu verilerin metne dâhil edildiği bölümlerde kullanılmış; söz konusu verilerin irde-

[9] Ebû Bekir b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd. (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005) Bu nüshayı uzun süreli kullanımım için cömertçe tahsis eden kıymetli dostum Dr. Süleyman Şahin'e teşekkür ederim.

[10] Makaledeki dipnotlar, okuduğumuz bu nüshadan değil, Şâmile programında bulunan ve bu nedenle kolay ulaşılabilir olan Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî (1982) baskısından verilmiştir.

lenmesi ve yorumlanarak sonuçlara bağlanması aşamalarında ise analitik yönteme müracaat edilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*de yer alan ve doğrudan veya dolaylı olarak müfessirlere nispet edilen Kur'ân yorumlarıyla sınırlandırılmış; tefsir ilmiyle irtibat kurulması mümkün olmakla birlikte müfessir görüşüne dayanmayan açıklamalar ile kelâmî veya fıkhî yönü ağır basan aktarımlar araştırma dışında bırakılmıştır. Örneğin Kâsânî hem fıkhın hem de tefsirin ortak konusu olan neshe dair açıklama yaparken[11] doğrudan ya da dolaylı olarak bir müfessirin görüşüne müracaat etmişse ancak o zaman ilgili konu çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Keza Kâsânî'nin İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) örneğinde olduğu gibi hem fıkıh hem kelâm hem de tefsir formasyonuna sahip bir âlimden aktardığı görüşlerden sadece tefsirle ilgili olanlar dikkate alınmıştır.

Tefsir ilminin -te'vîlden farklı olarak- temel işlevinin, Kur'ân'ın nüzul dönemindeki muhataplarının idrakine yansıyan otantik anlamı tespit etmek olduğu yönünde genel bir kabulün bulunduğu söylenebilir.[12] Bu kabul çerçevesinde tefsir, anlamın tayininde son derece önemli olan; ancak Kur'ân metninin dışında yer alan zaman, mekân, muhatap ve sebep gibi ögelerle Kur'ân'ı yeniden buluşturmayı amaçlar. Başka bir ifadeyle tefsir, Kur'ân'ın taşıdığı anlamı, nüzûl döneminin şartları içinde yeniden görünür kılmayı hedefleyen deskriptif bir disiplindir.[13] Tefsirin deskriptif olma özelliği, onun kural koyucu ve norm oluşturucu bir yapıya sahip olmadığını, betimleyici ve açıklayıcı bir karakter sergilediğini ifade eder. Kural koymak, hüküm kurmak ve norm oluşturmak ise kelam ve fıkıh ilimleri tarafından icra edilen bir faaliyettir. Bu noktada tefsirin oynadığı temel rol, bu iki ilmin gerçekleştirdiği faaliyete bilgi envanteri sunmak ve malzeme tedarik etmektir.[14] Bu çalışma, tefsirin işaret edilen rolünün pratikte ne kadar karşılık bulduğunu Kâsânî'nin *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ* adlı eseri üzerinden somutlaştırarak göstermeyi denemektedir.

Literatürde, klasik tefsir kitaplarını, İslâmî ilimler ve dil bilimleri çerçevesinde inceleyen çok sayıda araştırmanın bulunduğu bilinmektedir.

[11] Ebû Bekir b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1403/1982), 1/7, 160.

[12] Halis Albayrak, "Tefsir İlminin Sınırlarına Dair", *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 82.

[13] Mehmet Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?* (İstanbul: Klasik, 2012), 16, 63.

[14] Murat Sülün, "Tefsir İlim midir? Nasıl Bir ilimdir?", *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 30-31; Mustafa Öztürk, *Tefsirin Hâlleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 40.

Buna mukabil müfessirin tefsir yorumlarının diğer İslâmî ilimlerin eserlerindeki dolaşımını araştıran çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu alanda yazılmış sınırlı sayıdaki çalışmalardan birisi Murat Bahar'ın *Buhârî Şerhlerinde Tefsir Bilgisi*[15] adlı emek mahsulü kitabı ile yine onun "Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'inde Tefsir Bilgisi"[16] adlı makalesidir. Bizim çalışmamız hem bir fıkıh eserini incelemesi hem de müfessir yorumlarına odaklanması bakımından Bahar'ın çalışmalarından ayrılmaktadır.

Konuyla kısmen de olsa ilgisi kurulabilecek diğer bir çalışma ise Kübra Çiçekli'nin *İmam Serahsi ve el-Mebsut'ta Kur'an İlimlerinin İmkân ve Sınırları* adlı doktora tezidir. Yazarının da belirttiği üzere bu çalışma es-Serahsî'nin (öl. 483/1090 [?]) Kur'ân'ı nasıl anladığını, yorum faaliyetinde hangi ilimleri kullandığını ortaya koymayı ve onun tefsirci kimliğini incelemeyi amaçlamaktadır.[17] Biz ise Kâsânî'nin fıkıh faaliyetine müfessir yorumlarının katkısını konu edinmekteyiz. Dolayısıyla bu çalışma hem konu bakımından hem de fıkhın tefsir ilmiyle kurduğu ilişkide tefsirin ne tür bir somut işlev üstlendiği hususuna ışık tutması bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır. Nitekim müfessirlerin Kur'ân yorumlarının fakihler tarafından ne kadar dikkate alındığını spesifik bir fıkıh eseri üzerinden inceleyen ve somut verilere dayanarak bunu müdellel hale getiren herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

Çalışmada *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'* adlı eserin tercih edilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kâsânî'nin müfessir kimliğine sahip bir fakih olmaması ve dolayısıyla bir tefsir kitabı yazmamış olmasıdır. Gerçi Carl Brockelmann, Kâsânî'ye *Kitâbü't-te'vîlât* adlı bir tefsir nispet etmiş[18] ancak bu tefsirin ona değil, sûfî müfessir Abdürrezzâk b. Ahmed el-Kâşânî'ye (öl. 736/1335) ait olduğu anlaşılmıştır.[19] Brockelmann'ın verdiği bu yanlış bilgi, Heffening ve Y. Linant de Bellefonds tarafından da tekrar edilmiştir.[20] Diğer bir sebep ise ileride temas edileceği üzere *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*in kendi dönemine kadar örneği görülmemiş bir

15 Murat Bahar, *Buhârî Şerhlerinde Tefsir Bilgisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024).

16 Murat Bahar, "Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'inde Tefsir Bilgisi", *Eskiyeni* 52 (2024), 325-350.

17 Kübra Çiçekli, *İmam Serahsi ve el-Mebsut'ta Kur'an İlimlerinin İmkân ve Sınırları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 6-7.

18 Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur* (Leiden: B.J. Brill, 1943), 1/465.

19 Ferhat Koca, "Kâsânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/531.

20 Wilhelm Heffening - Yves Linant de Bellefonds, "al-Kāsānī", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Leiden: B.J. Brill, 1997), 4/690.

tertip ve metotla kaleme alınmış olması, bu sebeple de Hanefî fıkıh kitapları arasında en sistematik eser olarak şöhret bulmasıdır.[21] *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*'in tercih edilmesinin bir diğer sebebi ise onun üzerinde bu çalışmadakine benzer bir araştırmanın yapılmamış olmasıdır. İlgili tercihin başka bir nedeni de Kâsânî'nin yaşadığı hicrî 6. asrın sonlarına gelinceye kadar tefsir ilminin gerek rivayet ve dirayet gerekse literatür birikimi açısından önemli bir mesafe kat etmiş olması ve bu yönleriyle müdevven bir ilim olarak ilimler tarihinde belirgin bir yer edinmiş bulunmasıdır. Bu durum, Kâsânî'nin fıkıh faaliyetinde müracaat edebileceği tefsir bilgisinin dağınık ve teşekkül sürecindeki bir malzeme olmaktan ziyade, kurumsallaşmış bir ilmî birikim niteliği taşımasını mümkün kılmış; dolayısıyla tefsir-fıkıh ilişkisini incelemek bakımından *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*i elverişli bir örnek haline getirmiştir.

1. Kâsânî'nin *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ* Adlı Eseri

Hicrî VI. asırda yaşamış olan Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (öl. 587/1191), Hanefî fıkıh geleneği içerisinde yetişmiş, ilmî otoritesi sebebiyle "melikü'l-ulemâ" unvanıyla anılmış ve *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ* adlı eseriyle fıkıh literatüründe önemli izler bırakmış bir âlimdir.[22] Kâsânî'nin bu eseri, Hanefî fıkıh literatürü içerisinde sahip olduğu tertip, metodolojik bütünlük ve sistematik yapı sayesinde benzer eserlerden belirgin biçimde ayrılan ve bu yönüyle temayüz eden bir kitap olarak öne çıkmıştır. Nitekim Kâsânî, bu eseri kaleme alma gerekçesini açıklarken, kendisinden önceki Hanefî fıkıh eserlerinde müşahede ettiği tertip ve düzen eksikliğine özellikle dikkat çekmiş ve bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

"Üstatlarımız, geçmişte ve günümüzde fıkıh ilmine dair faydalı ve nitelikli pek çok eser kaleme almışlardır. Ne var ki (…) Ehl-i Sünnet'in reisi olan hocam Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed es-Semerkandî [ö. 539/1144] dışında onlardan hiç birisi, eserlerindeki tertibe özel bir önem atfetmemiştir. Ben hocamın yoluna uydum ve onu takip ederek (...) tertip konusunda titizlik gösterdim. Bu eserimde fıkıh meselelerini, sistematik bir tertibe tabi tuttum ve konuları, alanın erbabının hoşuna gidecek bir kompozisyonla kaleme alarak bir araya getirdim…"[23]

---

21 Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 84.

22 Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍıyye fî ṭabaḳāti'l-Ḥanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, ts.), 2/244-245.

23 Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/2-3.

Mukaddimesinde yer verdiği bu ifadelerden ve pratik uygulamasından anlaşılmaktadır ki Kâsânî tertip ile fıkhî meseleleri ana başlıklar ve bunlara bağlı alt başlıklar çerçevesinde belirli bir sistematik düzen dâhilinde ele almayı kastetmektedir. Nitekim her bölümün başında, o bölümde inceleyeceği meseleleri ve alt başlıkları zikrederek konuları bu şema doğrultusunda düzenli bir biçimde işlediği görülmektedir.[24] Böylece Kâsânî, kendisine uyduğunu söylediği hocası Alâüddîn es-Semerkandî'nin *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ* adlı eserindeki metoda bağlı kalmakla birlikte daha sistemli ve bütünlüklü bir eser ortaya koyarak bu konuda onu aşmıştır.[25]

Eserin işaret edilen özelliği, kendisinden sonraki âlimlerin övgüsüne konu olmuştur. Nitekim Şâfiî bir âlim olan Şemsüddîn el-Hüsrevşâhî (öl. 652/1254) *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ* hakkında "Ne Hanefîlerden ne de Şâfiîlerden hiç kimse onun gibi bir eser kaleme almamıştır."[26] demiş, Kâtib Çelebi de (öl. 1067/1657) "ismiyle içeriği birebir örtüşen kitap"[27] nitelemesinde bulunmuştur. İbn Âbidîn (öl. 1252/1836) ise "Bu çok değerli bir kitaptır. Bizim kitaplarımız arasında onun dengi bir eser görmedim." demiştir.[28]

Bazı biyografi yazarları ve fakihler *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*'in, Kâsânî'nin hocası Alâüddîn es-Semerkandî tarafından kaleme alınan *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ* adlı eserin şerhi olduğunu söylemişlerdir.[29] Bununla birlikte *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*'in standart bir klasik şerh hüviyetinde olmaması ve müellifin, eserin mukaddimesinde hocasının eserini şerh edeceğine dair bir ifadeye yer vermemesi gibi gerekçelerle onun bir şerh sayılamayacağı da ileri sürülmüştür.[30] *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ*yı tahkik eden Muhammed Zeki Abdülber ise *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*'in klasik fıkıh şerhlerinde olduğu gibi *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ*nın metnini esas alıp onu cümle cümle şerh eden bir kitap olmadığını; ancak farklı bir tertip ve metotla da olsa lafızlarının, *Bedâʾiʿu'ṣ-*

[24] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/3, 89, 2/2, 75, 108, 118, 3/2, 88.

[25] Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 84-85; Halit Ünal, "Bedâʾiʿu's-ṣanâiʿ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/294.

[26] Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm, *Buġyetü'ṭ-ṭaleb fî târîḫi Ḥaleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 10/4350.

[27] Mustafa b. Abdullah Hacı Halîfe Kâtib Çelebî, *Keşfü'ẕ-ẕunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1360/1941), 1/371.

[28] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍıyye*, 2/244; Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâḥu's-saʿâde ve miṣbâḥu's-siyâde fî mevżûʿâti'l-ʿulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1985), 2/247; Kâtib Çelebî, *Keşfü'ẕ-ẕunûn*, 1/371; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr ʿale'd-Dürri'l-muḫtâr*. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/100; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâʾidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Ḥanefiyye* (Mısır: Dâru's-Saâde, 1324/1906), 53.

[29] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, 1/100.

[30] Ünal, "Bedâʾiʿu's-ṣanâiʿ", 5/294; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 84-85.

*şanâʾiʿ*de aynı lafızlarla bulunabileceğini belirtmiş ve bu açıdan onun *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ*nın bir şerhi olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir.[31]

2. Kâsânî ve Tefsir

Kâsânî'nin ilmî merakı büyük ölçüde fıkıh, fıkıh usûlü ve kelam alanlarına yoğunlaşmıştır.[32] Onun, tefsir sahasında ihtisas sahibi olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ihtisas seviyesinde olmasa da klasik dönemde yetişmiş her fakih gibi onun da belli düzeyde tefsir bilgisine sahip olduğu izahtan varestedir. Nitekim Kâsânî'nin, hocası Semerkandî tarafından kaleme alınan *Şerḥu Teʾvîlâti'l-Ḳurʾân* adlı eseri ona okuduğu yönündeki bilgi[33] bu kanaati destekler niteliktedir. Adı geçen eserin İmam Mâtürîdî'nin *Teʾvîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsiri üzerine yazılmış bir şerh olması,[34] Kâsânî'nin, tefsir geleneğiyle İmam Mâtürîdî üzerinden irtibat kurduğu şeklinde anlaşılabilir. Nitekim Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ* adlı eserinde biri doğrudan diğeri dolaylı olmak üzere iki yerde Mâtürîdî'nin tefsirinde dile getirdiği ayet yorumlarına yer vermiştir.[35]

Kâsânî'nin, "tefsir" kelimesini eserinde farklı bağlamlarda kullandığı görülmektedir. Bazen tefsir kelimesinin sözlük anlamından hareket ede-

31 Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Dımaşk: Matbaatü Câmiati Dımaşk, 1377/1958), 1/23-24.

32 Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâʾibü aʿlâmi'l-aḫyâr min fuḳahâʾi meẕhebi'n-Nuʿmâni'l-muḫtâr*, thk. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017), 2/485; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍıyye*, 2/244; Leknevî, *el-Fevâʾidü'l-behiyye*, 53.

33 İbnü'l-Adîm, *Buġyetü'ṭ-ṭaleb*, 10/4373.

34 Semerkandî, hocası Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye (öl. 508/1115) İmam Mâtürîdî'nin Teʾvîlât'ını okurken hocasının izahlarını not ederek bir araya getirmiş ve şerhi bu şekilde oluşturmuştur. Bk. Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Şerḥu Teʾvîlâti'l-Ḳurʾân* (İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Medine'den Gelen Kitaplar Koleksiyonu, 179), 1b.

35 Biz burada Kâsânî'nin, Mâtürîdî'nin tefsirinden aktardığı ve tefsir ilmiyle ilgili olduğunu düşündüğümüz yorumlarını kastediyoruz. Yoksa Kâsânî Mâtürîdî'nin pek çok görüşüne eserinde yer vermiştir. Örneğin fıkhî görüşlerini naklettiği yerler için bk. Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/27, 179, 181, 258, 2/3, 173, 3/15, 4/194, 5/124. Yukarıda işaret ettiğimiz doğrudan aktarım "Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin." (er-Rûm 30/17) ayetiyle, dolaylı aktarım ise el-Ahzâb 33/52. ayette geçen "Sana helal değildir." ifadesiyle ilgilidir. Kâsânî bu ikinci aktarımında Mâtürîdî'nin adını açıkça zikretmemiş ve "Ayetle ilgili te'vîllerden birinde şöyle denmiştir." ifadesini kullanmakla yetinmiştir. Ancak bu yorumun Mâtürîdî'ye ait olduğu kesin gibidir. Zira ilgili yorumun tefsirlerdeki izi sürüldüğünde karşımıza İmam Mâtürîdî'den başkası çıkmamakta ve tespit edebildiğimiz kadarıyla ondan önceki bir müfessir tarafından dile getirildiğini gösteren bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mâtürîdî'nin ilgili yorumları için bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 11/166, 373.

rek bu kelimeyle bir sözcüğü açıklamak manasını kastetmektedir. Kur'ân'da geçmeyen "müstenker" kelimesiyle ilgili bir izahı tefsir diye nitelendirmesi bu türdendir.[36] Keza onun bir konuya açıklık getirmeyi[37] ya da hadisin anlamını izah etmeyi[38] de tefsir sözcüğüyle ifade ettiği görülür. Kâsânî bu genel kullanımların yanı sıra tefsir kelimesini Allah'ın Kur'ân'daki murâd-ı ilâhîsini beyan etmek şeklindeki teknik ve terimsel anlamıyla da kullanmakta[39] ve kimi ayetlerin kısmî tefsirini yapmaktadır.

Kâsânî'nin tefsir anlayışını ortaya koyması bakımından "Kurân'ı konuşmadığı konularda konuşturmak doğru değildir." şeklindeki önemli tefsir ilkesine dikkat çektiği bir örneği burada zikretmek yerinde olacaktır. Kâsânî, ilgili örnekte kendisine yöneltilmesi muhtemel olan bir soru sormakta ve özetle soruyu şöyle formüle etmektedir:

Allah *"Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşrünü) verin."*[40] ayetinde ürünlerin öşürünü hasat günü geldiğinde verin buyurmuyor mu? Bu demektir ki hasat zamanından önce tüketilen ürünlerden öşür vermek gerekmez. Nitekim ayette yer alan *"Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin."* ifadesindeki karine de buna delalet etmektedir?

Kâsânî bu soruya verdiği cevapta ayetin mûcebince hasat günü ürünlerin zekatını vermek gerektiğini; ancak öşürün, henüz tüketilmeyip geriye kalan miktardan mı yoksa hem daha önce tüketilen hem de geriye kalan miktardan mı verileceği konusunda ayette bilgi bulunmadığına işaret ederek şöyle demiştir: "Ayet bu konuda en ufak bir şeye dahi değinmemiştir. Dolayısıyla soruda dile getirilen husus, ayetin sustuğu bir konuda [onu konuşturmak ve] buna tutunmak demektir ki bu doğru değildir."[41]

Kâsânî'nin genellikle müfessirler arasında genel kabul görmüş yorumlara yer vermeyi tercih ettiği görülmektedir. Şöyle ki Kâsânî, müfessirlerin yorumlarından yararlanırken zaman zaman "Bu ayetin tefsiriyle ilgili şöyle denmiştir." şeklinde sözün sahibini hazfeden bir ifadeye yer

36 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/305.
37 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 4/186.
38 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 4/160.
39 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 317; Burada geçen وَإِنَّمَا اخْتَلَفَا فِي تَفْسِيرِهَا ifadesi eserin Dâru'l-Hadîs baskısında وَإِنَّمَا اخْتَلَفْنَا فِي تَفْسِيرِهَا şeklinde geçmektedir. Sözün bağlamı Dâru'l-Hadîs baskısındaki yazımın daha doğru olduğunu göstermektedir. Bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i' fî tertibi'ş-şerâ'i'*, (Dâru'l-Hadîs baskısı) 4/48.
40 el-En'âm 6/141.
41 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/69.

vermektedir. Onun bu tür atıflarda, yorumu müfessirlere isnat etme gereği duymaması söz konusu yorumun müfessir çevrelerinde genel kabul görmüş yorumlar arasında yer aldığının bir işareti olarak görülebilir. Nitekim boşanmayla ilgili bir dizi hüküm içeren et-Talâk 65/1. ayetinin sonunda yer alan *"…Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır…"* cümlesi hakkında "Bu ayetin tefsiriyle ilgili şöyle denmiştir." ifadesini kullanarak aktardığı tefsir izahı bunun güzel bir örneğini oluşturur. Söz konusu izaha göre ayette geçen yeni durumdan maksat erkeğin gerçekleştirdiği boşama fiilinden nedamet duyması ve içinde eşine geri dönme isteğinin uyanmasıdır.[42] Konumuz açısından önemli olan husus, bu yorumun müfessirler arasında genel kabul görmüş ve şöhret bulmuş olmasıdır. Nitekim Taberî'nin söz konusu ayette geçen ifadeyle ilgili aktardığı tefsir rivayetlerinin tamamı, Kâsânî'nin yer verdiği yorumla mana olarak örtüşmektedir.[43] Benzer bir durum Hz. Peygamber'in (s.a.v.) azat ettiği evlatlığı Zeyd b. Hârise'den (r.a.) (öl. 8/629) söz eden el-Ahzâb 33/37. ayetteki *"Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye diyordun ki…"*[44] ifadesi için de geçerlidir. Nitekim Kâsânî "Bu ayetin tefsiriyle ilgili şöyle denmiştir." ifadesine yer vermiş ve söz konusu ifadenin "Kendisine Allah'ın İslam nimetini lütfettiği, senin de azat ederek nimetlendirdiğin kimse" şeklinde tefsir edildiğini belirtmiştir.[45] Bir önceki örnekte olduğu gibi Kâsânî'nin aktardığı bu yorum da müfessirler arasında genel kabul görmüş ve yaygınlık kazanmış bir görüştür. Nitekim Vâhidî yukarıdaki yorumun bütün müfessirler tarafından dile getirildiğini söylemiştir.[46]

Ancak Kâsânî'nin kimi zaman müfessirler arasında yaygın olmayan zayıf görüşleri de tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, Hz. Süleyman'ın (a.s.) hüdhüd kuşunu kastederek söylediği "Onu şiddetli bir azaba uğratacağım."[47] ayetindeki azabın "Onu hapsedeceğim." şeklinde tefsir edildiğini belirtmiştir.[48] Hâlbuki müfessirlerin geneli ayetteki azabı "hüd-

42 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 3/95.

43 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hecer, 1422/2001), 23/37-39; Krş. Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'aẓîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme (Suudi Arabistan: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1420/1999), 8/144.

44 el-Ahzâb 33/37.

45 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 4/160.

46 Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdullâh el-Fevzân (Riyâd: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî, 1430/2008), 18/251.

47 en-Neml 27/21.

48 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 3/238.

hüdün tüylerini yolmak ve güneşe maruz bırakmak" diye yorumlamışlardır.[49] Kâsânî, çalışmanın ilerleyen aşamalarında detaylıca inceleneceği üzere tefsir rivayetlerine, ehl-i tefsîrin ve ehl-i te'vîlin görüşlerine eserinde yer vermiş, bu görüşlerden yararlanmış ve yer yer aralarında tercihte bulunmuştur.[50] Ayrıca Kâsânî, bazı ayetlerin yorumunda ehl-i te'vîlin -ki burada müfessirleri kastetmektedir[51]- görüşlerini isabetsiz bulduğunu da ifade etmiş ve onları eleştirmiştir.[52]

3. *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*de Aktarılan Müfessir Görüşlerinin Fıkıh Faaliyetine Katkısıyla İlgili Veriler

Aşağıdaki tabloda Kâsânî'nin eserinde zikrettiği ve fıkıh faaliyetini gerçekleştirirken yararlandığı Kur'ân yorumlarına dair istatistiki bilgiler yer almaktadır.

Müfessir	Aktarımın Fıkıh Faaliyetine Katkısı	Sayfa	Sayısı
Hz. Peygamber (s.a.v.)	*Kelimenin bağlamsal anlamını/maksadını belirleme	2/122-123, 125, 3/194, 5/36	5
İbn Abbâs (r.a.)	*Kelimenin bağlamsal anlamını/maksadını belirleme * Mezhebin görüşünü destekleme *Ayetin maksadını izah etme *Ayetteki işkâli giderme *Diğer mezheplerin delilini tenkit etme	1/31, 38, 45, 284, 2/138, 268, 3/4, 50, 7/222	9
İbn Mesûd (r.a.)	*Kelimenin bağlamsal anlamını/maksadını belirleme *Ayetteki işkâli giderme *Diğer mezheplerin delilini tenkit etme *Ayetin mensûh olduğunu belirtme	1/45, 2/138, 148, 164, 273	5
Hz. Ali (r.a.)	*Kelimenin bağlamsal anlamını/maksadını belirleme *Takdim-Tehir *Diğer mezhebinin delilini tenkit etme	1/45, 2/164, 7/335	3

[49] Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîṭ*, 17/199.

[50] Mesela bk. Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/201, 4/31.

[51] "Burada" ifadesiyle Kâsânî'nin el-Bakara 2/235. ayette geçen ta'rîz sözcüğü ile ilgili ehl-i te'vîlin görüşlerini aktardığı yeri kastediyoruz (3/204). Müfessir Vâhidî (öl. 468/1076), Kâsânî'nin ta'rîz kelimesiyle ilgili ehl-i tevîle nispet ettiği yorumların müfessirlere ait olduğunu tasrih etmiştir. Bu tespit, Kâsânî'nin ehl-i tevîl ifadesiyle burada müfessirleri kastettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bk. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîṭ*, 4/271. Kâsânî'nin ta'rîz ile ilgili olarak müfessirlere yönelttiği eleştiri, büyük ölçüde birbirine benzeyen lafızlarla Mâtürîdî'nin tefsirinde de geçmektedir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/95.

[52] Mesela bk. Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 3/204; Kâsânî'nin aktardığı yorumları dile getirenler arasında Mücâhid (öl. 103/721), Atâ (öl. 126/744), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) gibi müfessirlerin bulunduğuna dair bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 4/263-268.

Hz. Ömer (r.a.)	*Kelimenin bağlamsal anlamını belirleme	1/45	1
Katâde	*Kelimenin bağlamsal anlamını belirleme	2/43	1
Hasan el-Basrî	*Kelimenin bağlamsal anlamını belirleme *Ayetin maksadını izah etme	2/43, 7/247	2
Mâtürîdî	*Ayetin maksadını izah etme	1/89-90	1
Ehl-i tefsîr	*Kelimenin bağlamsal anlamını belirleme *Mezhebin görüşünü destekleme *Ayetin maksadını izah etme *Diğer mezhebin delilini tenkit etme	1/202, 213, 275, 2/95, 146, 224, 330, 3/95, 238, 4/52, 5/62, 6/242, 7/44, 120	14
Ehl-i te'vîl	*Kelimenin bağlamsal anlamını belirleme *Mezhep içi ihtilaflı bir görüşün delilini tenkit etme *Mezhebin görüşünü destekleme *Ayetin mensûh olduğunu belirtme *Ayetin sebeb-i nüzûlünü açıklama *Diğer mezhebin delilini tenkit etme *Ayetteki işkâli giderme	1/116, 119, 196, 2/35, 45, 53 97, 117, 136, 138, 140, 173, 174, 195, 225, 292, 4/31, 5/36, 46, 69, 7/60, 170, 210, 247	24
		Toplam	**64**

Tablodaki veriler aşağıdaki müstakil başlıklar altında analiz edilecektir. Bu analiz çerçevesinde Kâsânî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen tefsir rivayetlerini kullanım biçimi, ehl-i tefsîr ve ehl-i te'vîl ile kimleri kastetmiş olabileceği belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece onun tefsir bilgisinin kaynaklarına dair bilgiler tespit edilmiş olacaktır. Ardından Kâsânî'nin tabloda yerlerine işaret edilen müfessir yorumlarını hangi amaçlarla kullandığı örnekler üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tablodaki verilerin analizine geçmeden önce ilgili verilerin daha iyi anlaşılabilmesi için şu iki hususa açıklık getirmek gerekir. Bunlardan birincisi tablodaki ehl-i tefsîr adlı satırda yer alan verilerle ilgilidir. Bu veriler Kâsânî'nin kullandığı 'ehl-i tefsîrin icmâsı',[53] 'ehl-i tefsîrden biri/bazıları dedi ki',[54] 'Ayetin tefsirine dair şöyle bir görüş gelmiştir.',[55]

[53] Kâsânî, *Bedâ'i'u'ṣ-ṣanâ'i'*, 1403/1982, 2/95, 146.
[54] Kâsânî, *Bedâ'i'u'ṣ-ṣanâ'i'*, 1403/1982, 7/120.
[55] Kâsânî, *Bedâ'i'u'ṣ-ṣanâ'i'*, 1403/1982, 1/213.

'Ayetin tefsiriyle ilgili şöyle denmiştir.'[56] ifadelerinde olduğu gibi ilgili görüşün tefsir ehline ait olduğu anlaşılan atıflardan oluşmaktadır. Diğer husus ise tablonun ehl-i te'vîl satırında yer alan verilerle ilgilidir. Bu veriler Kâsânî'nin kullandığı 'Ehl-i te'vîl ayet hakkında şöyle demiştir.',[57] 'Ayetin te'vîli ile ilgili şöyle denmiştir.',[58] 'Ayetin te'vîllerinden birinde şöyle denmiştir.'[59] gibi ifadelerle yaptığı aktarımlardan oluşmaktadır.

Bilindiği üzere ehl-i te'vîl terimi klasik literatürde tek bir kesimi ifade etmemekte; bağlama göre farklı grupları kapsayabilmektedir. Nitekim bazen bu terim, Kur'ân ayetlerini yorumlayan müfessirleri ifade ederken,[60] kimi zaman da fakihleri kastetmek üzere kullanılabilmektedir. Bu nedenle 'ehl-i te'vîl' tabiri hem tefsir hem de fıkıh geleneğine mensup âlimleri kapsayan geniş bir anlam alanına sahiptir. Çalışmamız açısından sorun oluşturan bu durumu -tamamen olmasa da belli oranda- aşabilmek için Kâsânî'nin ehl-i te'vîle nispet ederek zikrettiği görüşler içerisinden fıkhî hüküm barındıranlar fukahâya ait görüşler olarak değerlendirilmiş ve tabloya dahil edilmemiştir. Onun ehl-i te'vîle nispet ettiği ve fakat fıkhî hüküm içermeyen te'vîller ise müfessirlerin görüşü olarak kabul edilip tabloya dahil edilmiştir. Bu ayırımı yaparken hüküm istinbat etme ve norm oluşturma vazifesinin fukâhaya, Kur'ân'daki ilâhî muradı 'beyan etme' işinin ise müfessirlere ait bir faaliyet olduğu gerçeğini esas almış bulunuyoruz.

3.1. Kâsânî'nin Eserinde Yer Verdiği Müfessir Yorumlarının Kaynakları

Kâsânî'nin *Bedâʾiʿu's-ṣanâʾiʿ* adlı eserinde yer verdiği tefsir rivayetlerinin kaynakları arasında en temel olanı, hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir ayete dair yaptığı tefsir izahlarıdır. Bu noktada sünnetinin tamamını geniş ve genel anlamıyla Kur'ân'ın tefsiri olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak biz burada Kâsânî'nin "Hz. Peygamber (s.a.v.) bu

[56] Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-ṣanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/275, 2/43, 224, 330, 3/95, 186, 198, 238, 4/52, 104, 146, 160, 5/62, 7/44.

[57] Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-ṣanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/196, 2/45, 53, 140, 174, 201, 292, 3/176, 204, 5/36, 46, 69, 7/95, 170, 210, 331.

[58] Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-ṣanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/116, 2/118, 5/41, 7/60.

[59] Kâsânî, *Bedâʾiʿu's-ṣanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/119, 2/97, 117, 140, 148, 169, 195, 225, 4/40, 41 5/62, 6/128, 7/247.

[60] Abdülhamit Birışık, "Müfessir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/496; Bir tespite göre ehl-i tevil teriminin yaygınlaşmasında önemli rol oynayan İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) bu terim ile müfessir terimi arasında belirgin bir fark gözetmemiş ve her iki terimi de birbirinin müradifi gibi kullanmıştır. Bk. Esat Sabırlı, "Taberî Tefsiri'nde 'Ehl-i Te'vîl' ve 'Müfessir' Terimlerinin Kullanımı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (2023), 548-550.

ayeti şöyle tefsir etti." gibi ifadeleri zikrettiği ve ardından onun (s.a.v.) Kur'ân ayetlerini açıklayıcı mahiyetteki beyanlarına yer verdiği durumları kastediyoruz. Bu çerçevede Kâsânî, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen 5 tane tefsir rivayetine yer vermiştir.[61] Kâsânî, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen tefsir rivayetlerini genellikle ilgili ayetin bağlamsal anlamını ve/veya maksadını tayin etmek üzere istihdam etmiştir. Örneğin *"…Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır…"*[62] ayetinde geçen güç yetirme ve haccetme ifadelerinin anlamını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tefsir izahlarına dayanarak açıklamıştır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ayetteki güç yetirme fiilini kişinin hac ibadetini yerine getirebilmesi için gerekli olan "binek ve azık"[63] şeklinde;[64] hac sözcüğünü ise "Arafat'ta vakfe yapmak"[65] diye tefsir etmiştir.[66]

Tabloda görüldüğü üzere Kâsânî, sahabeden yalnızca İbn Abbâs (r.a.) (öl. 68/687-88), İbn Mesûd (r.a.) (öl. 32/652), Hz. Ali (r.a.) (öl. 40/661) ve Hz. Ömer'in (r.a.) (öl. 23/644), tâbiînden ise Hasan el-Basrî (öl. 110/728) ve Katâde'nin (öl. 117/735) isimlerini açıkça zikrederek tefsir izahlarını aktarmıştır. Bununla birlikte Kâsânî'nin, ehl-i tefsîr ve ehl-i te'vîle nispet ederek aktardığı tefsir izahlarının içerisinde sahâbe ve tâbiîne ait görüşlerin de bulunması ihtimal dâhilinde olduğundan, bu nispetlerin hangi müfessirlere ait olduğunu klasik tefsir kaynakları üzerinden tespit etmek ve böylece Kâsânî'nin aktardığı tefsir izahlarının kaynaklarını daha net bir biçimde ortaya koymak amacıyla, söz konusu görüşlerin izini ilgili literatür üzerinden sürmeye çalışacağız.[67] Bu aynı zamanda Kâsânî'nin ehl-i tefsîr ve ehl-i te'vîl terimleriyle kimleri kastetmiş olabileceğini de bize gösterecektir.

Tefsir rivayetlerine yer veren kaynaklar incelendiğinde görülmektedir ki yukarıdaki tablonun ehl-i tefsîr ve ehl-i te'vîl bölümlerinde

61 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/122-123, 125, 3/194, 5/36.

62 Âli- İmrân 3/97.

63 Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî- Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Şeriketü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1396/1975), "Tefsîru'l-Kurân", 4.

64 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/122, 123.

65 Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Menâsik", 68; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Savm", 57.

66 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/125.

67 Kâsânî'nin eserinin çeşitli yerlerinde aktardığı tefsir görüşleri bir kişiye birden çok yerde nispet edilmişse biz o ismin görüşünü tefsir literatüründeki kaynaklardan bir kez göstermekle yetindik. Bunu yapmaktaki amacımız, pratik bir faydası olmadığı halde dipnot metnin tekrar eden referanslarla kabarmasının önüne geçmektir.

işaret edilen tefsir görüşlerinin Dahhâk (öl. 105/723), Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767),[68] İkrime (öl. 105/723), Ebû Ca'fer el-Bâkır (öl. 114/733), Rebî b. Enes (öl. 139/756), Atâ b. Ebî Rabâh (öl. 114/732),[69] Katâde b. Diâme (öl. 117/735),[70] Mücâhid b. Cebr (öl. 104/722), Süddî (öl. 127/745),[71] İbn Cüreyc (öl. 150/767),[72] İbn Zeyd (öl. 182/798),[73] Enes b. Mâlik (öl. 93/711), Câbir b. Zeyd (öl. 93/711), Saîd b. el-Müseyyeb (öl. 94/713), Muhammed b. el-Hanefiyye (öl. 81/700),[74] Kelbî (öl. 146/763),[75] Saîd b. Cübeyr (öl. 95/714), Ferrâ (öl. 207/822), İbn Kuteybe (öl. 276/889)[76] gibi isimlere ait olduğu tespit edilmektedir.

3.2. Kâsânî'nin Müfessir Yorumlarını Kullanım Amaçları

Kâsânî, yukarıdaki tabloda yerlerine işaret ettiğimiz müfessir görüşlerine çeşitli amaçlarla yer vermekte ve bu görüşleri fıkıh faaliyetine katkı sağlayıcı bir unsur kullanmaktadır. Onun müfessir yorumlarını eserinde kullanım amaçlarından birisinin, Hanefî mezhebinin görüşünü tahkim etmek olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Kâsânî'nin özellikle ehl-i tefsîrin icmâsına yaptığı iki atıf dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ayetiyle[77] ilgilidir. Kâsânî, Ramazan orucuyla ilgili bu ayetin metninde فَأَفْطَرَ "orucunu bozarsa/oruç tutmazsa" kaydının lafzen zikredilmese de zımnen var olduğunu ve ehl-i tefsîrin de bu konuda icmâ ettiğini belirtir. Bu mana takdirine göre söz konusu ayet فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَأَفْطَرَ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ "Sizden kim hasta, ya da yolculukta olur da oruç tutamazsa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar." şeklinde bir anlam içerir.[78] Kâsânî'nin burada ehl-i tefsîrin icmâsına yer vermesi onun fıkıh faaliyetine müfessirlerin katkısını göstermesi bakımından önemlidir. Zira o ehl-i tefsîrin icmâsına, Ramazan'da yolculuğa çıkan bir kimsenin oruç tutmasının caiz olduğu yönündeki kendi mezhe-

[68] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/213; Krş. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ʿilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2001), 4/462.

[69] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/275; Krş. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 24/694.

[70] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 2/224; Krş. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîṭ*, 4/16.

[71] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 2/330; Krş. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/202.

[72] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 7/120; Krş. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 21/183.

[73] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 1/196; Krş. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 3/553.

[74] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 2/53; Krş. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 9/595-598.

[75] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 5/36; Krş. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basîṭ*, 7/530.

[76] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 7/170; Krş. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/371.

[77] el-Bakara 2/184.

[78] Kâsânî, *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ*, 1403/1982, 2/95.

bine ait görüşü destekleyen delilleri zikrettiği bölümde atıfta bulunmuş ve böylece yaptığı temellendirmeyi daha güçlü hale getirmek istemiştir.[79]

Kâsânî'nin ehl-i- tefsîrin icmâsına değindiği ikinci yerde de benzer bir amaç güttüğü görülmektedir. Şöyle ki İmam Mâlik (öl. 179/795) *"Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."*[80] mealindeki ayetin zahirinden hareketle kudûm tavafının farz olduğuna hükmetmiştir. Hanefîler de dahil olmak üzere fukahânın geneli ise bu tavafın sünnet olduğu görüşünü benimsemiştir. Kâsânî bu görüşün gerekçesini açıklarken özetle şöyle demektedir: Kudûm tavafının Mekke ehline vacip olmadığı konusunda ulemanın icmâsı vardır. Bu durum, kudûm tavafının haccın bir rüknü olmadığına delalet eder. Şayet kudûm tavafı haccın bir rüknü olsaydı Mekke ehli ile diğer kimseler arasında hüküm bakımından bir farklılık bulunmaması gerekirdi. Bu da göstermektedir ki ayetteki tavaf emri ile kudûm tavafı değil ziyaret tavafı kastedilmiştir. Nitekim ehl-i tefsîr, ayette ziyaret tavafının kastedildiği konusunda icmâ etmiştir.[81] Görüldüğü üzere Kâsânî müfessirlerin ortak kanaatini, ayetin muradını tayin edici bir unsur olarak zikretmekte ve mezhebin görüşünü tahkim ederken serdettiği argümantasyona ehl-i tefsîrin icmâsını da dahil etmektedir. Ehl-i tefsîrin icmâsına[82] yönelik zikri geçen iki örnek göstermektedir ki Kâsânî, müfessirlerin icmâsını fıkıh faaliyetini gerçekleştirirken müracaat edilebilecek kolektif bir ilmî otorite olarak değerlendirmektedir.

Kâsânî'nin müfessirlerin Kur'ân yorumlarına yer verme amaçlarından birisi de kendi mezhebinin içerisinde ihtilaf edilen bazı konularda tercih etmediği bir görüşün zayıf olduğunu göstermektir. Kurban günlerinde getirilen teşrik tekbirlerinin bitiş vaktiyle ilgili Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve İmam Muhammed (öl. 189/805) ile Ebû Hanîfe (öl. 150/767) arasındaki mezhep içi ihtilaf, bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Kâsânî'nin kaydettiğine göre Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, Hz. Ali'nin (r.a.) uygulamasına[83] ve *"…Sayılı günlerde Allah'ı zikredin…"*[84] ayetine

[79] Kâsânî, *Bedâ'i'u'ṣ-ṣanâ'i'*, 1403/1982, 2/94-95.

[80] el-Hacc 22/29.

[81] Kâsânî, *Bedâ'i'u's-ṣanâ'i'*, 2/146; Taberî de ayetteki tavaf emri ile ifâda tavafının (ziyaret tavafı) kastedildiği konusunda ehl-i te'vîl arasında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını belirtmiştir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 16/531.

[82] Kâsânî'nin icmâ anlayışında ehl-i tefsîrin icmâsının nerede durduğuyla ilgili bk. Ekrem Koç, *Kâsânî'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı (Bedâi'u's-Sanâi' Bağlamında)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 217, 226-227.

[83] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1414/1994), 3/314; Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Muṣannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble, 1427/2006), 4/195.

dayanarak teşrik tekbirlerinin bayramın dördüncü günü ikindi namazıyla birlikte sona ereceğini belirtmiştir. Ebû Hanîfe ise teşrik tekbirlerinin bayramın birinci günü ikindi namazıyla birlikte son bulacağı hükmüne varmıştır. Kâsânî, tarafların delillerine yer verdikten sonra Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in ihticacta bulundukları yukarıdaki ayette yer alan zikirden muradın ne olduğu konusunda ehl-i te'vîlin ihtilaf ettiklerini belirtmiş ve iki imamın verdiği hükmü desteklemeyen şu iki te'vîli zikretmiştir. Buna göre ehl-i te'vîlden bazıları ayetteki zikirden maksadın kurban keserken Allah'ı zikretmek, bazıları da şeytan taşlarken Allah'ı zikretmek olduğunu ifade etmişlerdir.[85] Böylelikle Kâsânî, ehl-i te'vîlin söz konusu ayetteki "zikir" ifadesine dair ihtilafını, mezhep içi bir meselede Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşünün tercihe şayan olmadığı yönündeki kanaatini desteklemek üzere kullanmış ve bu yolla Ebû Hanîfe'nin verdiği hükmün daha sağlam bir zemine oturduğunu göstermeye çalışmıştır.[86]

Kâsânî kendi mezhebinin görüşünü desteklemenin ya da mezhep içinde ihtilaf bulunan bir konuda ileri sürülen görüşlerden birini eleştirmenin yanı sıra diğer mezheplerin görüşünü tenkit etmek amacıyla da müfessirlerin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Bu çerçevede onun, görüşlerini en çok eleştirdiği mezhep Şafiî mezhebidir. Nitekim *"…Artık (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin…"*[87] ayetinin nesh edilmesi ile ilgili olarak İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşünü tenkit sadedinde müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. İmam Şâfiî bu ayetin zahirine dayanarak esirleri fidye karşılığında serbest bırakmanın caiz olduğuna hükmetmiştir. Hanefîler ise *"… Şimdi vurun boyunlarının üstüne…"*[88] ayetindeki emir uyarınca müşrik esirlerin öldürülmesi yönünde bir görüş benimsemiştir. Kâsânî, İmam Şâfiî'nin görüşünü kritize ederken ehl-i tefsîrden bazılarının onun dayandığı Muhammed sûresindeki ayetin daha sonra inen Tevbe sûresindeki *"… Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün…"*[89] ve *"…Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyenlerle savaşın…"*[90] ayetleriyle nesh edildiğini söylediklerini belirtmiş-

84 el-Bakara 2/203.
85 Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 1/196.
86 Diğer bazı örnekler için bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 1/116, 119, 2/97, 2/117, 118, 140, 148, 169, 195, 225, 4/40, 5/41, 62, 7/60, 247.
87 Muhammed 47/4.
88 el-Enfâl 8/12.
89 et-Tevbe 9/5.
90 et-Tevbe 9/29.

tir.[91] Başka bir ifadeyle Kâsânî, hem tefsir hem de fıkıh disiplininin ortak inceleme alanlarından biri olan nesh meselesinde, müfessirlerin ortaya koyduğu yorumlardan istifade etmiş; böylece muhalif mezhebin görüşünü eleştirirken kendi yaklaşımını müfessirlerin görüşlerine dayalı verilerle desteklemiştir.

Kâsânî'nin, müfessir yorumlarına referansta bulunarak görüşlerini eleştirdiği bir diğer mezhep ise Zâhirîlerdir. Şöyle ki Zâhiriyye mezhebine göre namazda istiâze, kıraatten önce değil sonra çekilir. Onlar bu görüşü "*Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*"[92] mealindeki ayetin literal anlamına dayanarak ileri sürmüşlerdir. Kâsânî bu görüşü tenkit sadedinde ilkin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namazda istiâzeyi Fatihâ suresinden önce okuduğu yönündeki bilgilere yer vermiştir. Ardından Zâhirîlerin istidlalde bulunduğu ayetteki "*Kur'ân okuduğun zaman*" ifadesinin "Kur'ân okumak istediğin zaman" manası taşıdığını belirtmiş, ehl-i tefsîrin de ayetin anlamını "Kur'ân okumak istediğin zaman Allah'a sığın" şeklinde açıkladıklarını söylemiştir.[93]

Kâsânî'nin müfessir yorumlarına yer verme amaçlarından birisi de Kur'ân'daki bir kelime veya ifade biriminin, bulunduğu bağlamdaki anlamını açıklama gayesine yöneliktir. Bu amacın, diğerlerine göre daha fazla ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Birkaç örneğe işaret etmek gerekirse Kâsânî, ehl-i te'vîlin *"Sonra kirlerini gidersinler…"*[94] ayetinde yer alan kiri giderme (tefes)[95] ifadesini "başı tıraş etmek, tırnakları ve bıyığı kesmek";[96] *"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin."* ayetindeki aklı ermezler (süfehâ') sözcüğünü "çocuklar" veya "kadınlar";[97] *"…Meş'ar-i haramda Allah'ı zikredin…"*[98] ayetindeki meş'ar-i haram tabirini "müzdelife"[99] şeklinde izah ettiklerini ifade etmiştir.[100]

91 Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 7/119-120.
92 en-Nahl 16/98.
93 Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 1/202.
94 el-Hacc 22/29.
95 Kelimenin etimolojisine ve naslardaki kullanımına dair geniş bir inceleme için bk. Abdullah Karaca, "İstinbât ve Dolaylı Anlamın Tefsir ve Meallere Etkisi: Tefeş Kelimesi Örneğinde Bir İnceleme", *Akif* 51/1 (2021), 33-45.
96 Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/140.
97 Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 7/170.
98 el-Bakara 2/198.
99 Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/156. Krş. 2/135.
100 Diğer örnekler için bk. Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1403/1982, 2/43, 7/95.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasındaki konu zenginliği, tefsir faaliyetinin disiplinler arası bir zeminde yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple müfessirler farklı ilim dallarının birikiminden yararlanmaya yönelmiş, bu süreçte tefsirin ilişki kurduğu ilim dallarının önde gelenlerinden birisi de fıkıh ilmi olmuştur. Tefsirden fıkha doğru ilerleyen bu ilişkinin fıkıhtan tefsire doğru nasıl bir seyir izlediğini inceleyen bu araştırma, fıkıh faaliyetine müfessir yorumlarının ne tür katkılar sunduğunu Kâsânî'nin *Bedâʾiʿu'ş-şanâʾiʿ* adlı fürû-i fıkıh eseri üzerinden tespit etmeyi denemiştir. Söz konusu eser, sistematik telif tarzıyla Hanefî fıkhını en yetkin biçimde yansıtan temel kaynaklardan biri olarak öne çıkmıştır. Müellif, konuları tertip ve tasnif bakımından son derece düzenli biçimde ele almış, meseleleri delil, hüküm ve gerekçe ilişkisi çerçevesinde incelemiştir.

Müfessirlerin yorumlarının Kâsânî'nin fıkıh faaliyetine; Kur'ân'daki bir kelime veya ifade biriminin bağlamsal anlamını tayin etme, diğer mezheplere karşı Hanefî mezhebinin görüşünü destekleme ve argümantasyonunu kuvvetlendirme, mezhep içinde ihtilaf edilen bir görüşün delilini kritize etme, ayetin mensûh olduğunu belirtme, sebeb-i nüzûl bilgisi sunma ve ayetteki işkâli giderme gibi noktalarda katkı sunduğu görülmüştür. Ancak zikri geçen noktalarda müfessir yorumlarının genellikle belirleyici ve hükmü tayin edici bir rol üstlenmekten öte açıklayıcı ve hükmün tayinine katkı sağlayıcı bir işlev gördüğü müşahede edilmiştir.

Kâsânî'nin tek tek müfessirlerin isimlerine yaptığı atıflara oranla "ehl-i tefsîr" ve "ehl-i te'vîl" gibi genel nitelemelerle atıfta bulunduğu yerlerin sayıca daha çok olması, tefsir geleneğinde yerleşik ve genel kabul gören yorumlara öncelik verdiğini göstermektedir. Onun bu tercihi, bireysel müfessir görüşlerine yer vermekle birlikte tefsir birikiminin ortak kanaatine dayanan açıklamaları fıkıh faaliyeti açısından daha güvenilir bir zemin olarak gördüğünü ortaya koymuştur.

Tefsirin anlamı izah etmeye, fıkhın ise hüküm tesis etmeye yönelen disiplinler olarak konumlandırılması, iki ilim arasında işlevsel bir ayrımı ifade etmektedir. Bu çalışma, söz konusu teorik çerçevenin pratikte kesin ve keskin bir ayrışmaya karşılık gelmediğini ortaya koymuştur. Yapılan analizler, tefsir birikiminin fürû-i fıkıh literatürü içerisindeki dolaşımının düşünüldüğünden daha dinamik ve etkili olduğunu göstermiştir. Netice itibarıyla, müfessirler tefsir çalışmalarında fıkıh ilminden faydalanmış, aynı zamanda ortaya koydukları tefsir izahlarıyla fakihlerin fıkhî üretim süreçlerine çeşitli açılardan kayda değer katkılar sunmuşlardır.

Biz bu çalışmada, fıkıh faaliyetine müfessirlerin katkısını Kâsânî'nin *Bedâʾiʿu's-sanâʾiʿ* adlı eseri üzerinden incelemiş bulunuyoruz. Benzer araştırmaların erken ve geç dönem fıkıh eserlerinde, farklı mezheplere ait kitaplarda ya da fıkıh dışındaki diğer ilmî disiplinlere ait telifler üzerinde sürdürülmesi mümkündür. Bu doğrultuda yapılacak araştırmalar, müfessirlerin farklı disiplinlere sağladıkları katkıların daha belirgin kılınmasına ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2009.

Albayrak, Halis. "Tefsir İlminin Sınırlarına Dair". *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?* ed. Murat Sülün. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Bahar, Murat. *Buhârî Şerhlerinde Tefsir Bilgisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2024.

Bahar, Murat. "Buhârî'nin el-Câmiʿu's-Sahîh'inde Tefsir Bilgisi". *Eskiyeni* 52 (2024), 325-350. https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1412267

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1414/1994.

Birışık, Abdülhamit. "Müfessir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 31/496-499. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Brockelmann, Carl. *Geschichte Der Arabischen Litteratur*. 2 Cilt. Leiden: B.J. Brill, 1943.

Çiçekli, Kübra. *İmam Serahsi ve el-Mebsut'ta Kur'an İlimlerinin İmkân ve Sınırları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşʿas b. İshâk. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Heffening, Wilhelm - Linant de Bellefonds, Yves. "al-Kāsānī". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. Leiden: B.J. Brill, 1997.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muḥtâr ʿale'd-Dürri'l-muḫtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Muṣannef*. thk. Muhammed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1427/2006.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzîʿ, 1420/1999.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh. *Buġyetü'ṭ-ṭaleb fî târîḫi Ḥaleb*. thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Zâdü'l-mesîr fî ʿilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2001.

Karaca, Abdullah. "İstinbât ve Dolaylı Anlamın Tefsir ve Meallere Etkisi: Tefeş Kelimesi Örneğinde Bir İnceleme". *Akif* 51/1 (2021), 31-58. https://doi.org/10.51121/akif.2021.14

Kâsânî, Ebû Bekir b. Mesûd. *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir vd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.

Kâsânî, Ebû Bekir b. Mesûd. *Bedâʾiʿu'ṣ-ṣanâʾiʿ fî tertîbi'ş-şerâʾiʿ*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1403/1982.

Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdullah Hacı Halîfe. *Keşfü'ẕ-ẓunûn ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya-Kilisli Rıfat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1360/1941.

Kefevî, Mahmûd b. Süleyman. *Ketâʾibü aʿlâmi'l-aḫyâr min fuḳahâʾi meẕhebi'n-Nuʿmâni'l-muḫtâr*. thk. Saffet Köse vd. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017.

Koca, Ferhat. "Kâsânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/531. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Koç, Ekrem. *Kâsânî'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı (Bedâi'u's-Sanâi' Bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-muḍıyye fî ṭabaḳāti'l-Ḥanefiyye*. 2 Cilt. Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, ts.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *el-Fevâʾidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Ḥanefiyye*. Mısır: Dâru's-Saâde, 1324/1906.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.

Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2014.

Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Hâlleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2016.

Paçacı, Mehmet. *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?* İstanbul: Klasik, 2012.

Sabırlı, Esat. "Taberî Tefsiri'nde 'Ehl-i Te'vîl' ve 'Müfessir' Terimlerinin Kullanımı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (2023), 533-552. https://doi.org/10.33420/marife.1369133

Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Şerḥu Teʾvîlâti'l-Ḳurʾân*. İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Medine'den Gelen Kitaplar Koleksiyonu, 179.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ*. thk. Muhammed Zeki Abdülber. 3 Cilt. Dımaşk: Matbaatü Câmiati Dımaşk, 1377/1958.

Sülün, Murat. "Tefsir İlim midir? Nasıl Bir ilimdir?" *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?* ed. Murat Sülün. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân*. thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. 24 Cilt. Cîze: Dâru Hecer, 1422/2001.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâḥu's-saʿâde ve miṣbâḥu's-siyâde fî mevżûʿâti'l-ʿulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1985.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmiẕî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî- Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1396/1975.

Ünal, Halit. "Bedâʾiʿu's-ṣanâiʿ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basîṭ*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Abdullâh el-Fevzân. 25 Cilt. Riyâd: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî, 1430/2008.

❋ ❋ ❋